

Dagály után apály?

A latin-amerikai baloldal visszaeséséről

Az egykori venezuelai katonatiszt, Hugo Chávez 1998-as elnöké választása szimbolikus politikai fordulópontnak bizonyult Latin-Amerika jelenkori történetében. Tizenkilenc év távlatából, ezt az eseményt egy folyamat látványos kezdetének nevezhetjük, amelyben a korábbi évtizedeket uraló neoliberális, többségében a jobboldalhoz tartozó elnökök helyére olyan baloldali vagy balközép irányultságú vezetők kerültek megválasztásra a régió országaiban, akik a korábbiakhoz képest egészen másfajta politikai programot képviseltek.¹ A balratolódás mértékét érzékletesen szemléltetik Luisa Blanco és Robin Grier közös tanulmányában szereplő adatok: míg az 1990-es évek elején a latin-amerikai elnökök 64%-a tartozott jobboldali pártokhoz, addig ez a szám a 2005 és 2008 közötti periódusra 33%-ra csökkent, miközben 2009 elején már a vizsgált országok közel háromnegyedét: a huszonegyből tizenötöt vezetett baloldali elnök (Blanco – Grier 2013 68). Demokratikus körülmények között ilyen mértékű baloldali előtörés korábban nem volt tapasztalható ebben a térségben (Burabach – Fuentes – Fox 2013, 13).

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a 2010-es évek közepére ez a folyamat mintha megtorpant volna, és egyfajta jobboldali visszarendeződés kezdetének lehetnének tanúi. 2012-ben Paraguay, 2016-ban pedig Brazília baloldali elnökét mozdította el a törvényhozás hivatalából, míg Hondurasét – 2009-ben – a hadsereg is „segítette” a posztjáról való kényszerű távozásban. 2015-ben, bár szoros küzdelemben, de a jobboldal jelöltje futott be győztesként az argentin elnökválasztás második fordulójában is. A szintén ez évben megtartott nemzetgyűlési választásokon, a venezuelai ellenzék a mandátumok kétharmadát szerezte meg, ami belső megosztottságát tekintve inkább a kormányzati politikával szembeni elégedetlenség kifejezésének tűnt, mint az ellenzék által kínált, alternatív program iránti igénynek. Azóta, 2017 februárjában, megtartották az ecuadori általános választásokat is, ahol a trend lassulni látszott, hiszen a második fordulóban, szoros küzdelemben, Lenín Moreno futott be jobboldali ellenfelével szemben, miközben a nemzetgyűlési választásokon a Rafael Correa vezette *Alianza País* koalíció kényelmes többséget szerzett.

Jelen írás célja: megvilágítani azokat belső és külső okokat, amelyek a baloldali kormányok meggyengüléséhez és jobboldali elmozduláshoz vezettek. Ez, véleményem szerint, olyan komplex folyamat következménye, amelynek nyomán a korábban a választók számára hiteles alternatívát jelentő politikai erők amiatt veszítették el korábbi támogatottságukat, mert az általuk meghirdetett paradigmaváltást nem voltak képesek sikeresen véghez vinni, s ezért számos kérdésben végül saját társadalmi bázisukkal kerültek szembe. Ennek levezetéséhez, először szeretném röviden ismertetni azokat a tényezőket, amelyek a „rózsaszín dagályként” ismert baloldali előretörés megtorpanásához, majd visszaszorulásához vezettek. Vizsgálom azokat a belső és külső tényezőkből egyaránt fakadó gazdasági, politikai és társadalmi folyamatokat, amelyek a válságot előidézték. Elemzésemben terjedelemi okok miatt csak öt dél-amerikai országra: Argentínára, Bolíviára, Brazíliára és Venezuelára fókuszálok.

A baloldal visszaszorulásának komplex megközelítése

Hogy a latin-amerikai baloldal visszaszorulóban van, a közvélemény számára 2015 végén vált nyilvánvalóvá, amikor november 22-én, Argentínában az addig kormányzó baloldali *Győzelmi Front* (*Frente para la Victoria*) jelöltje, Daniel Scioli a második fordulóban vereséget szenvedett a jobboldali Mauricio Macrival szemben, majd december 6-án a venezuelai nemzetgyűlési választásokon a mandátumok kétharmadát az ellenzéki erőket tömörítő *Demokratikus Egység Kerekasztala* (*Mesa de la Unidad Democrática* – MUD) nevű koalíció szerezte meg. Ezek az eredmények már csak azért is fordulópontot jelentenek, mert korábban nem volt példa arra, hogy a baloldal erői országos választásokon ilyen szimbolikus értékkel bíró vereséget szenvedtek volna el. Azonban azok, akik követik a latin-amerikai eseményeket, már évek óta tapasztalhatták, hogy a baloldal számára egyre borúsabb kép kezdett kirajzolódni. Kyla Sankey, a *Jacobin* oldalán megjelent írásában egyenesen azt írja, hogy a rózsaszín dagály tetőpontjának az *Összamerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás* (*Free Trade Area of the Americas* – FTA) 2005-ös megakadályozását tekinthetjük, amelyet azóta fokozatos jobbrtolódás követett (Sankey 2016).

A magam részéről, ezt az időpontot – mint fordulópontot – korainak tartom, mivel néhány országban majd csak e döntést követően kerülnek megválasztásra baloldali elnökök. Ez az esemény viszont több okból mégis jelentősnek tekinthető. Egyrészt, a gazdasági integráció területén ekkor fogalmazódott meg az egyik fő követelés, és a gyengébb országok számára hátrányos, kontinentális méretű szabadkereskedelmi megállapodás azóta sem jött létre. Másrészt, ahogyan Sankey is fogalmazott, ekkor még reális

alternatívának tűnt a hegemon helyzetben lévő neoliberalizmussal való szakítás, ami azután egyre inkább halványulni látszott.

A 2013-as év inkább tekinthető fordulópontnak. Ekkortól ugyanis rendszeressé váltak a nagy tömegeket megmozgató, kormányellenes tüntetések a baloldali vezetésű latin-amerikai országokban – igaz nem csak ott.² Az e tüntetések során elhangzott követeléseik rávilágítottak arra, hogy a baloldali kormányok nem voltak képesek meghaladni a korábbi, évszázados problémák jórészét, éppen azokat, amelyek őket is hatalomra juttatták. Nem tudtak érdemi változást elérni a természeti kincsek ki-termelésén és exportján alapuló gazdasági szerkezetben (*extractivismo*) és az abból fakadó hátrányos következmények megszüntetésén éppúgy, mint a korrupció vagy a társadalmi egyenlőtlenségek tartós felszámolása terén, illetve megvalósítani a *részvételi fordulatot* a közpolitikában. Emiatt szembe kerültek korábbi gazdasági, politikai és társadalmi ígéreteikkel, vállalásaikkal s ezáltal saját társadalmi bázisukkal.

A gazdaság

A rózsaszín dagályhoz kapcsolódó baloldali kormányok gazdaságpolitikájában a közös célokat az alábbiakban lehet összefoglalni:

Paradigmaváltás végrehajtása, amely meghaladja a korábban megkérdőjelezhetetlennek tartott neoliberális gazdasági rendszert. Ehhez három tényező fontosságát kell hangsúlyozni: mérsékelni az adott ország gazdaságának külső függőségét, csökkenteni az Egyesült Államok hegemon szerepét, valamint megerősíteni a régiós integrációs kísérleteket.

A latin-amerikai országok kapcsolódása a világrendszerhez hagyományosan főként a nyersanyag-exporton keresztül történt/történik. Immanuel Wallerstein ezért nevezte a latin-amerikai baloldal közös vonásának, hogy fejlesztési politikájuk fő célja, hogy javítsák ezen országok világgazdaságban betöltött pozícióját azáltal, hogy nagyobb ellenőrzést szereznek saját erőforrásaik felett, valamint jobb tárgyalási pozíciót vívnak ki a külföldi vállalatokkal, kormányokkal és nemzetközi intézményekkel folytatott tárgyalásokon (Wallerstein 2015). A gazdaságpolitikájukban meglévő különbségek alapján elvégezhető az érintett országok csoportosítása. Az efféle felosztások közül kettőt emelek ki. Jorge Castañeda „jó” és populistá „rossz” baloldaltól ír, ahol az előbbieket a neoliberális strukturális reformok kiigazítására törekcsenek, míg az utóbbiak az állam szerepének jelentősebb növelésén keresztül elutasítják a kiigazítást (Castañeda 2006). James Petras a teljes kortárs baloldalt vizsgáló írásában a rózsaszín dagály baloldali kormányait két kategóriába sorolta: a neoliberalizmussal szakítani kívánó, de a kapitalizmust meghaladni nem tudó, pragmatikus kormányzatok (Bolívia, Ecuador és Venezuela), valamint a társadalmi

reformjaik végrehajtásához a nagytőkével szövetkező pragmatikus államok (Argentína és Brazília). (Petras 2008). A „szociáldemokrata baloldal” pragmatikus politikát folytató országai közé sorolt Argentína és Brazília egyfajta újdevelopmentalista politikát vezetett be, aminek lényege az állam szerepének növelése a gazdasági folyamatokban, a piaci szabályozó mechanizmusok rovására, de az utóbbiak szerepét sem hagyva figyelmen kívül. A gyakorlatban ez főként a társadalom legalsóbb rétegeinek kedvező jövedelemtranszfereket, valamint állami beruházásokat és adóemelését jelentett, a befolyó forrásokból pedig gazdaságélénkítő intézkedéseket támogattak. Mindemellett a piacok megnyugtató érdekében alapvető gazdaságpolitikai célokat – mint például a hiteltörlesztések zavartalan folytatása – megtartottak. Braziliában a munkáspárti Luiz Inácio Lula da Silva két cikluson át tartó kormányzása (2003–2010) alatt a különböző szociális programok nyomán sikerült növelni a belső keresletet, s eközben az ország fizetőképessége érdekében elmélyítették a pénzügyi liberalizációt, és határozott, restriktív monetáris politikát folytattak (Lehoczki 2011, 43–45). Argentínában is az állam keresletélénkítő és szociális funkciójának erősítésével próbálkoztak, s emellett a mezőgazdasági és a szénhidrogén-exportra kivetett 20 %-os adó kisebb részét szociális támogatásokra, nagyobb részét viszont az IMF-hitelek törlesztésére fordították, illetve a foglalkoztatás javítása céljából közmunka-programokat indítottak el (Bassa 2009, 196–197).

A radikálisabb programmal fellépő „populista baloldal” kormányai (Bolívia, Ecuador és Venezuela) az állam szerepének erősítésén túl, a piaci szereplők kiiktatására törekedtek a kiemelten fontosnak tartott szektorokból, s egy, a kapitalizmusból a XXI. századi szocializmus felé tartó átmenetet hirdettek meg.³ Ez elsősorban a legfontosabb gazdasági ágazatokban jelent meg. Így államosították pl. Venezuelában a PDVSA-t (az állami olajvállalatot). Az olyan stratégiai szektoroknak, mint az acél- vagy a cementipar, kiemelt szerep jutott, s növekedett bennük az állami szerepvállalás (Tussie 2009, 78–79).⁴ Bolíviában az olaj- és gázágazat egyfajta államosítása ment végbe, ami nem jelentett a szó hagyományos értelmében vett kisajátítást, hanem azt, hogy az állam a külföldi befektetőket arra kötelezte, hogy a korábbi szerződésekkel az állam számára kedvezőbb feltételekkel újra kössék. Ennek nyomán megerősödött az állami olajvállalat (YPFB) szerepe, valamint a megváltozott adózási rendszer folytán, a külföldi befektetőknek nagyobb mértékben kellett hozzájárulniuk a költségvetéshez (Crabtree 2009, 99). Ecuadorban is nőtt az állam szerepvállalása az egyik legfontosabb kiviteli forrásnak számító szénhidrogén szektorban, de a teljes államosítás itt is elmaradt.

Ezek az intézkedések mindhárom országban jelentős előrelépést hoztak, hiszen a legfontosabb természeti kincseiből származó bevételek immáron a nemzeti közösséget gazdagították. Ugyanakkor, ahogy azt Emir Sader

kiemeli, a latin-amerikai baloldal kormányai nem voltak képesek kihasználni a nyersanyagárak kedvező alakulását, ami által csökkenthették volna a kitermeléstől való függőségüket, s ezért az árak csökkenése nyomán válság következett be (Sader 2016). Ennek oka lehetett az is, hogy a 2000-es évek közepén bekövetkezett nyersanyagár-növekedés kedvezett számukra, például ennek köszönhetőn 2004 és 2008 között Argentína gazdasága évente átlagosan 8,5, Venezueláé pedig 10,4 %-kal növekedett (Edwards 2009, 224).

A nyersanyag-kitermelés államosítása mellett az említett országok igyekeztek gazdaságukat diverzifikálni is. Argentínában, Brazíliában, valamint a radikálisabb irányvonalat képviselő Ecuadorban a kormányzat a helyi, kisebb vállalkozásokkal, valamint a nemzeti burzsoáziával való együttműködésre törekedett, s az ő támogatásuktól remélte a diverzifikáció megvalósítását (Sankey 2016). Más utat választott Venezuela, ahol a 2002-es puccskísérllet, majd az azt követő szabotázsok folytán nem is nyílhott más lehetőség a Chávezi célok eléréséhez, mint szembefordulni a hazai tőkés csoportokkal. A kormányzat korábbi partnerségét az üzleti szektorral az állam és a közösségi gazdasági projektek szerepének növelése váltotta fel (Buxton 2009, 64). Chávez elnök kísérlletében a gazdaság demokratizálására – ami a társadalmi tulajdon különféle formáinak fejlesztésén keresztül a szocializmus felé való átmenet kezdetét jelentette (volna) – kulcsszerep jutott a szövetkezetek támogatásának (Ellner 2008). Ennek megszervezésére a bolíviai kormányzat már korábban is figyelmet fordított, azonban 2003 és 2008 között a program új lendületet kapott. Ekkoriban mintegy 1 milliárd amerikai dollárnak megfelelő összeget költöttek erre a célra, s így 2009 decemberéig 274 000 szövetkezet jött létre országszerte, közel 2 millió taggal, amelyek ekkor a GDP 2%-ának megtermelésére voltak képesek (Azzelini 2010, 383–385). Emellett az állami szektorban vagy a dolgozók által elfoglalt vállalatoknál a munkásönigazgatás rendszerének bevezetésével is kísérlleteztek, azonban ezek a próbálkozások sérülékenyek maradtak, minthogy a gazdasági folyamatokat továbbra is igen nagy mértékben tudták befolyásolni a venezuelai ellenzék mögé felsorakozott tőkés csoportok.

A régió országai számára az önálló fejlődési út megteremtésének lehetőségéhez elsőbbséget élvezett az Egyesült Államok által gyakorolt hegemon befolyás visszaszorítása, valamint saját integrációs szervezeteik megerősítése. Ez két, egymással szorosan összefüggő kérdést jelentett, hiszen mindkettő a Washington által vezetett neoliberális blokkal szembeni pólus létrehozásának igényét fejezte ki.

Az Egyesült Államok a második világháborút követően emelkedett fel globális hegemon szerepébe. Ez legkevésbé Latin-Amerikában volt megkérdőjelezhető, ami a térség országainak gazdaságaiban, politikai életében, a szociális felzárkózásról alkotott képében szerzett jelentős befolyásban

is megmutatkozott. Jól szemlélteti ezt, milyen ellenséges választ váltott ki az északi „nagy testvér” részéről minden olyan kísérlet, amely az általa megfelelőnek tartott modelltól eltért.

Amint azonban az USA hegemoniája világméretekben kezdett visszaszorulni, Latin-Amerikában is érződött ennek hatása. A csökkenő befolyás első, szimbolikus pillanata alighanem az volt, amikor a 2005-ben Mar del Platában megtartott *4. Amerika-közi Csúcstalálkozón* öt dél-amerikai ország ellenkezése miatt megghiúsult az egész kontinensre kiterjedő szabadkereskedelmi megállapodás tető alá hozása. A *Külkapcsolatok Tanácsa* (*Council on Foreign Relations – CFR*) 2008-as jelentésének előszava már egyenesen azt érzékelteti, hogy vége annak a korszaknak, amikor az Egyesült Államok volt a domináns szereplő a latin-amerikai térségben.⁵ Ennek okát két tényezőben jelölték meg: egyrészt a térség országai a korábbiakhoz képest megerősödtek, másrészt szorosabbra tudták fűzni kapcsolataikat olyan globális szinten is egyre jelentősebbé váló aktorokkal, mint Kína vagy India (CFR 2008, XI).

A latin-amerikai országok megerősödését mutatta jelentős gazdasági növekedésük a 2000-es években, ami azonban, mint azóta bebizonyosodott, nagyrészt a nyersanyagárak emelkedésének volt köszönhető. Ennek nyomán vált lehetővé például, hogy a 2001-es súlyos válság után Argentínának sikerült átütemeztetni adósságállományát, 2006-ban pedig visszafizetni a *Nemzetközi Valutaalap* (IMF) felé meglévő tartozását. Ehhez a Chávez-kormányzat is segítséget nyújtott: a regionális szolidaritás jegyében 1,5 milliárd USD értékben vásárolt argentin államkötvényeket (van Schaick 2006). Venezuela maga is rendezte tartozását az IMF-fel, majd ezután kilépett a szervezetből és a Világbankból, mivel ezeket az intézményeket a washingtoni politika eszközeinek tekintette.

Az Egyesült Államoktól való függetlenedésben fontos szerep jutott a külkereskedelem diverzifikálásának. Ehhez két erőteljesen feltörekvő ázsiai gazdaság, India és Kína hatalmas nyersanyag-éhségében találtak lehetőségeket. Különösen Kína szerepe nőtt meg: több latin-amerikai ország számára is Peking vált a második legfontosabb kereskedelmi partnerré. Ezek a kapcsolatok azonban mégsem tudtak jelentős változást hozni a térség országai számára. A kínai tőke döntő többsége – 2011-ben az összes befektetés 63, 2012-ben 58, 2013-ban pedig 88%-a – ugyanúgy a kitermelő gazdasághoz kapcsolódott és kapcsolódik. Ez Argentínában az energetikai szektorral, Peruban a bányászattal, Brazília és Ecuador esetében pedig mindkét említett ágazattal kapcsolatos beruházásokat jelent(ett) (Blanchard 2016, 553–560). Vagyis továbbra is megmarad(t) a latin-amerikai országok függése a nyersanyagexporttól, csak immár e termékeknek vannak az Egyesült Államokon kívüli, jelentős felvásárlói is. Ez természetesen kihatott a hitelezés területére is, hiszen Kína a számára fontos beruházásokhoz szívesen kínál(t) kedvező hitelkonstrukciókat.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a régióban elsősorban hová érkeznek kínai hitelek, azt találjuk, hogy az utóbbi években egyértelműen három országban koncentrálnak: Brazíliában, Ecuadorban és Venezuelában, olyan országokban tehát, amelyek gazdasága meglehetősen sérülékeny állapotba került az elmúlt években. A régióba irányuló kínai hitelek 92%-a irányult ebbe a három országba, s ebből egyedül Brazíliába 15,2 milliárd USD, az összes hitel 72%-a (Myers – Gallagher 2017).

Azonban Kína jelentőségének növekedésén kívül érdemes azt is megnézni, hogy az Egyesült Államok jelenleg milyen szerepet tölt be Latin-Amerika külkereskedelmében. Ebben a relációban is növekedést tapasztalhatunk az 1990-es évekhez képest, hiszen 2013-ra az export 13,3%-ról 22,1%-ra, az import pedig 12,9%-ról 18,1%-ra növekedett. De ennek igen nagy részét (58%) a déli szomszédokkal, Mexikóval folytatott kereskedelem tette ki, míg az USA Dél-Amerikában betöltött szerepe valóban csökkent, noha továbbra is a régió országainak legfontosabb partnerei közé tartozik (León-Mamríquez – Alvarez 2016, 12–14).

A gazdasági integráció terén a Washington által támogatott szabadkereskedelmi megállapodások képezték a meghatározó irányzatot a baloldali kormányok idején Ennek szimbolikus végpontja az említett 2005-ös csúcstalálkozó volt, ahol Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay és Venezuela elutasította a FTAA megkötését.⁶ Helyette két fontos szervezet jött létre ebben az évtizedben: a *Dél-Amerikai Nemzetek Uniója* (UNASUR) és a *Bolívari Szövetség a Mi Amerikánk Népei Számára* (ALBA).

Az UNASUR 2008-ban alakult meg, s céljaul egy, az Európai Unióra hajazó államszövetség létrehozását tűzte ki. Létrejöttkor különösen az adhatott okot reménykedésre, hogy több korábbi integrációs szervezet (a Mercosur és az *Andok Közösség*), valamint az ezeken kívül maradt országok, Chile, Guyana és Suriname is csatlakozott hozzá (Soltész 2011, 135). Ráadásul, ahogyan Francisco Carrión Mena is kiemelte, egy hatalmas területű (17,5 millió km²), lakosságú (kb. 400 millió fő) és kedvező földrajzi fekvésű (két óceán határolja, valamint közel van hozzá a kulcsfontosságú panamai földszoros is) regionális tömbről van szó, amiben komoly potenciál rejlik. Az UNASUR képes lehet rá, hogy ellenpólust képezzen az Egyesült Államokkal szemben, vagy legalábbis arra, hogy Washingtont eddigi regionális politikájának fölülvizsgálatára készítse (Carrión Mena 2013, 7–8). A szerző – túllépve optimizmusán – ugyanakkor azt is megállapítja, hogy olyan szervezetről van szó, amelyben a résztvevő államok adottságai és szükségletei meglehetősen heterogének, ami az integrációt komoly kihívás elé állítja (Carrión Mena 2013, 8–10).

A másik integrációs szervezet, az ALBA szintén 2004-ben alakult meg. Ez tagjainak társadalmi, politikai és gazdasági integrációját eszmei-ideológiai alapon képzeli el, ahogyan arról az alapító okirat is tanúbizonyságot tesz: „[a]z ALBA eszmeisége felöleli mindazon népeket és kormányokat,

amelyek hisznek a latin-amerikai nagy nemzet [Gran Nación] eszméjében, s a szolidaritás és komplementaritás elvét követve kívánnak megküzdeni a közös kihívásokkal.” (RACS 2014, 157) Kezdetben kifejezetten pozitív jeleket tapasztalhattunk a szervezettel kapcsolatban: önálló bank létrehozása (*Bancosur*), a tagországok közötti társadalmi projektumok támogatása (*PetroCaribe*, *PETROSUR*), valamint az egymás közötti kereskedelemben alkalmazott közös számlapénz (*SUCRE*) bevezetése. Ám ahogyan arra Zelei Dávid felhívja a figyelmet, az integráció eme típusa 2009 óta egyre kevésbé mutatkozik fejlődőképességnek, amit jól mutat, hogy bővítése csupán gazdaságilag és politikailag is csekély jelentőségű karibi szigetek csatlakozását foglalta magában (Zelei 2015, 169). Ennek okát Soltész Béla éppen a szervezet határozott politikai irányvonalában látja, amelyet a legtöbb latin-amerikai ország nem vállal (Soltész 2011, 133).

A világgazdasági válság mellett, az újabb integrációs kísérletek relatív sikertelenségének egy másik okát is ki kell emelni. Bármekkora erőfeszítéseket is tettek a térség országai az együttműködés elmélyítésére, nem voltak képesek lényegesen diverzifikálni gazdaságukat, s így nem tudtak a világgazdaságot uraló neoliberais irányvonallal szemben valós alternatívát nyújtani. Ebből következőn, továbbra is fennáll az a probléma, ami a sikeres és mélyreható latin-amerikai integrációnak eddig is az útjában állt. Nevezetesen: a térség országainak egymásra utaltsága, lévén igen hasonló termékekkel, elsősorban nyers- és alapanyagokkal vesznek részt a nemzetközi kereskedelemben, meglehetősen csekély, s inkább versenytársai, mintsem kiegészítői egymás gazdaságainak (Racs 2010, 113).

A gazdaság területén tehát azt tapasztalhatjuk, hogy bár egyes dél-amerikai országok sikereket értek el abban, hogy Kína és India megjelenésével diverzifikálni tudták külkereskedelmüket, s csökkentették függésüket az Egyesült Államoktól, gazdaságuk azonban továbbra is nagymértékben függ a kitermelő ágazatoktól, ami érzékennyé teszi őket a világgazdasági árak változása és annak következményei iránt. Regionális integrációs szervezeteik változatlanul politikai jellegűek, mivel a világgazdaságban is jórészt vetélytársakként vesznek részt, nem egymás kiegészítőiként.

Társadalom

A latin-amerikai baloldali kormányok tán legfőbb ígérete az volt, hogy véget vetnek a szociális egyenlőtlenségek növekedésének, s olyan társadalompolitikát fognak folytatni, amely figyelembe veszi a leszakadt vagy leszakadóban lévő rétegek igényeit, és kísérletet tesz felzárkóztatásukra. Emellett Bolíviában és Ecuadorban – de bizonyos mértékben Venezuelában is – az őslakos csoportok érdekeinek zászlóra tűzése is hangsúlyosan megjelent. A visszaesés társadalmi okait vizsgálva, három tényezőt kell

kiemelni. Az első, hogy a kezdeti komoly sikerek ellenére, a baloldali rendszerek végül nem tudták beváltani a hozzájuk fűzött várakozásokat. A második tényező az, hogy az ígéretnek nem váltása miatt e kormányok saját társadalmi bázisukkal is szembe kerültek. A harmadik ok a szóbanforgó társadalmak szociális egyenlőtlenségeinek újbóli növekedése volt.

A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése tekinthető annak a területnek, ahol a baloldali latin-amerikai kormányok a 2000-es években kifejezetten sikereseknek bizonyultak. Ebben óriási szerepe volt a nyersanyagárak kedvező alakulásának, ami redisztributív szociálpolitikájuk gazdasági alapját biztosította. Ennek köszönhetően jelentős tömegek előtt nyílt meg a (mély)szegénységből való kiemelkedés és a társadalmi ranglétrán való előbbre jutás lehetősége. Az elért eredmények azonban a gazdasági folyamatokban bekövetkezett változások nyomán veszélybe kerültek.

A Castañeda-féle felosztás szerinti „jó” baloldal zászlóshajójának számító Brazíliában, a munkáspárti elnökök időszakában igen látványos javulás ment végbe az egyenlőtlenségek mérséklése terén. Az Artner Annamária 2013-as tanulmányában idézett adatok szerint, 30 millió embert sikerült a szegények közül a(z alsó) középosztályba emelni. 2004 és 2007 között a háztartások havi átlagjövedelme 287 dollárról 584 dollárra nőtt, miközben a szegénységi küszöb alattiak arányát 35%-ról 21%-ra, a 2 dollár/fő/nap alatt élőkét felére (10%), s az abszolút szegények (1,25 dollár/fő/nap alatt élők) arányát is közel ilyen mértékben, 6 százalékra sikerült csökkenteni. Eközben a Gini-index 58,8-ről 50,1-re csökkent (Artner 2013, 81). A gazdaság teljesítményének gyengülése nyomán azonban ezek a kedvező eredmények megfordulni látszanak: a Világbank jelentése szerint, 2014 decembere és 2016 októbere között a munkanélküliség 4,3%-ról 11,8%-ra növekedett, miközben a reálbérek 4,2%-kal csökkentek. 2014-ben és 2015-ben a szegények aránya (7,4-ről 8,4-re) és a mélyszegénységben élőké (2,8-ről 3,4-re) ismét növekedésnek indult, aminek az előrejelzések szerint, további emelkedése várható (Skoufias – Nakamura – Gukovas 2017, 3).

Ecuador is azok közé az országok közé tartozik, ahol a gazdasági fellendülés idején számottevő eredményeket sikerült elérni a társadalmi felzárkóztatás területén. A nyersanyagárak csökkenése azonban itt is trendfordulást hozott. Érdemes megnézni, mit mutatnak a José Pereira által írt elemzésben idézett világbanki adatok és megállapítások. A 2006 és 2014 közötti időszakban, Ecuadorban a GDP átlagosan 4,3%-kal növekedett, miközben a szegénységben élők aránya 37,6%-ról 22,5%-ra csökkent, a Gini-index pedig 0,54-ről 0,47-re mérséklődött. 2014 és 2016 között a nyersanyagárak csökkenése, az amerikai dollár árfolyamának változása, valamint egy súlyos földrengés nyomán ezek a mutatók romlottak. A városi munkanélküliség nőtt, miközben a szegénységi ráta a 2014-es 22,5%-ról 2015-re 23,3%-ra emelkedett, s a vidéki szegénység esetében ez az adat még kedvezőtlenebb: itt az arány 35,3%-ról 39,4%-ra változott. (Pereira 2017).

A ledrámaibb visszaesést egyértelműen Venezuelában tapasztalhatjuk. Ennek mértékét megbecsülni sem nagyon lehet, mivel az ország az utóbbi hónapokban annyira kaotikus helyzetbe sodródott, a gazdaság visszaesése, az alapvető szükségleti cikkek hiánya, valamint az egyre jobban elharapódzó politikai erőszak miatt. Pedig a Világbank adatai szerint, az ország korábban igen jelentős sikereket ért el az egyenlőtlenségek visszaszorításában: 1998 és 2013 között a szegénység 50%-ról 30%-ra, a Gini-index 0,49-ről 0,40-re csökkent, ami a régióban az egyik legalacsonyabb értéket jelentette (The World Bank Country Report 2017). Azonban az olajárak zuhanása súlyosan érintette a gazdaságot, hiszen az OPEC adatai szerint, az ország exportbevételeinek 96 százaléka származik szénhidrogén-kiviteléből (OPEC 2016). Mivel a gazdaság diverzifikációja nem érte el a kívánt szintet, valamint az alapvető szükségleti cikkeket előállító ágazatok a kormánnyal ellenséges viszonyt ápoló monopóliumok/oligopóliumok ellenőrzése alatt állnak, az ilyen áruból hiány alakult ki, ami főleg a legrászorultabb rétegeket érinti. Ennek megoldására, a kormányzat támogatásával létrejöttek a *Helyi Ellátási és Termelési Bizottságok (Comité Local de Abastecimiento y Producción)*, hogy megszervezzék azoknak az élelmiszereknek az elosztását a lakosság körében, amelyekből az ország önellátó. Ugyanakkor ez nem segít például az egészségügy területén kialakult gyógyszerhiányon (Farje 2017). Tovább nehezíti a lakosság helyzetét, hogy az IMF adatai alapján, a gazdaság teljesítménye az elmúlt két évben 18 %-kal csökkent, miközben hiperinfláció veszélye fenyeget – ami azóta be is következett –, így a *bolivár* rohamosan veszít vásárlóértékéből (Werner 2017). Ez megint leginkább azokat a rétegeket érinti, akik a legkiszolgáltatottabb helyzetben vannak.

Az említett példákat áttekintve – hisz’ a többi ország esetén is hasonló folyamatokat láthatunk – azt mondhatjuk, hogy bár a baloldali kormányoknak sikerült jelentős társadalmi eredményeket felmutatniuk, ezek az eredmények rendkívül törékenyek, s fennmaradásuk erősen függ a nemzetközi gazdasági környezettől. Ezt igazolja, hogy a visszaesés a nyersanyagárak csökkenésével indult el, mivel a kormányok már kevesebb forrást tudtak szociális kiadásokra fordítani. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek problémája több évszázadra nyúlik vissza, és megoldása közel sem egyszerű feladat.

Az egyenlőtlenségek újbóli növekedésén túl, Bolívia és Ecuador estében az óslakos mozgalmakkal való konfrontáció is gyengítette a baloldali kormányok támogatottságát. A munkásszervezeteknek az 1960–70-es években bekövetkezett meggyengülése után, az 1980-as évektől az óslakos közösségek számítottak a legjelentősebb rendszerellenes erőnek Latin-Amerikában. Jogaik elismerésében az 1980-as és 1990-es évek alkotmányozási folyamatai hoztak áttörést, aminek eredményeként a latin-amerikai országokat multi- vagy plurikulturálissá minősítették.

De ahogyan Donna Lee Van Cott észak-amerikai politológus megjegyezte, e reformok őszinteségét érdemes fenntartásokkal kell kezelni, amennyiben céljuk inkább a legitimációs válsággal küzdő kormányzatok megerősítése volt, nem pedig valódi változás elérése (Van Cott 2002, 53).

A reformok eredményeivel elégedetlen őslakos mozgalmak a felemelkedő baloldalon találtak szövetségesre, amely a régóta várt reformokra ígéretet tett. Az ebben az időszakban elfogadott új alkotmányok, mint a venezuelai (1999), az ecuadori (2008) és a bolíviai (2009), messze túlléptek a korábbi alkotmányokon, és sokkal nagyobb lehetőséget teremtettek az őslakos csoportok számára hagyományos életmódjuk, kultúrájuk, nyelvük megőrzésére, politikai akaratuk kinyilvánítására. Mivel az őslakos közösségek gyakran természetvédelmi területeken élnek, a bolíviai és az ecuadori alkotmányban nagy hangsúllyal jelent meg a környezetvédelem kérdése. Az ecuadori alaptörvény külön fejezetben rendelkezik a környezeti jogokról és megvédésének a módozatairól, amivel világszinten is úttörő szerepet tölt(ött) be. Az alkotmányokban vagy a kormányprogramokban megfogalmazott elvek és ígérek azonban a valóságban sokszor nem vagy csak részben érvényesültek.

Bolíviában a Morales-kormányzat, miután kiegyezett egyes hazai üzleti körökkel, nem hajtotta végre a korábban beígért földreformot, amely érintette volna az ország legjobb mezőgazdasági területeit – ahol a birtokviszonyok az 1950-es években lezajlott forradalom során is javarészt érintetlenül maradtak. A reform elmaradásának másik negatív következménye az, hogy immár ebben az országban a legmagasabb az erdőpusztítás aránya egész Latin-Amerikában (Farthing 2017, 82). A nyersanyagkiviteltől való függés felszámolása helyett pedig a bolíviai kormány nemzeti fejlesztési tervében azt tűzte ki célul, hogy Bolívia váljon a régió energiaközpontjává, amihez elsősorban kínai tőke igénybevételére számít(ott). A földreform elmaradása és az újabb kitermelő tevékenységek megindítása miatt, a kormány szembekerült – egyrészt – az őslakos csoportok érdekeivel, másrészt a környezetvédelmi szempontokkal, minthogy a kutatást és kitermelést gyakran természetvédelmi területeken engedélyezték.⁷ Nem volt véletlen ezért, hogy a tavaly februári népszavazáson, ahol a bolíviaiak arról dönthettek, hogy Morales újabb ciklusra az ország elnöke maradhat-e, az őslakos mozgalmak közül többen kihátráltak mögüle, és – közvetve – az ellenzék mellé álltak azzal, hogy a „nem” szavazatra buzdítottak.

Ecuadorban a Correa-kormány hasonló okok miatt keveredett súlyos összetűzésbe az őslakos mozgalmakkal. Viszonyuk annyira elmérgesedett, hogy a 2017-es általános választások során egyes szervezeteik egyenesen a kormányzattal szemben, a jobboldali jelölt mellett kampányoltak az elnökválasztás második fordulójában. Erre példa az őslakos érdekeket képviselő, egyébként erősen baloldali orientációjú *Pachakutik* párt egyik vezetője, Carlos Pérez Guartambel nyilatkozata, aki az *Americas Quarterly*nek így

fogalmazott: „a corraizmus elutasítására fogunk szavazni” (Youkee 2017). Az indulat érthető, hiszen Correa kormánya, szembemelve korábbi ígéreteivel, továbbra is a természeti kincsek kitermelésre alapozta gazdaságpolitikáját. Ebben különösen a kőolajra és az Amazonas-medence keleti részének aranykincsére támaszkodik, s ezzel elidegeníti a környezetvédő és őslakos aktivistákat; a bányászat ellen tüntetőknek immár rendőrségi elnyomással és börtönbüntetéssel kell(ett) szembe nézniük (Becker 2017a). Ilyen körülmények között az sem meglepő, hogy számos körzetben a jobboldali Guillermo Lasso megelőzte Lenín Morenót, Correa szocialista mozgalmának⁸ jelöltjét az elnökválasztás második fordulójában, főként az őslakos közösségekben, valamint az ecuadori felföld vidéki központjaiban és Kelet-Amazóniában (Becker 2017b).

A harmadik tényező, ami kevésbé szorul magyarázatra: a társadalmi feszültségek növekedése. Ez a válság nyomán egész Latin-Amerikában tapasztalható jelenség. Valójában egyetlen olyan országot sem tudunk megemlíteni a térségből, ahol az elmúlt néhány évben ne került volna sor tömegmegmozdulásokra, sztrájkokra. Ezek pedig természetesen elsősorban a kormányzati pozícióban lévő erők népszerűségét erodálják.

Politika

A politika területéről három témát emelek ki, amelyek, véleményem szerint, hozzájárultak a baloldal támogatottságának meggyengüléséhez. Az első a demokratikus politizálás kiterjesztésének korlátai. A második az utódlás problémája a politikai vezetésben, ami igen mélyen érintette a vizsgált országok kormányait. A harmadik tényező az „északi nagy testvér”, az Egyesült Államok részéről a térség országaira nehezedő nyomás.⁹

A politikai pluralizmus a demokratizálódás harmadik hulláma óta Latin-Amerika többé-kevésbé minden országára jellemző volt. Míg 1977-ben a szakirodalom csak Costa Ricát, Kolumbiát és Venezuelát sorolta a demokratikus berendezkedésű országok közé, addig 2004-re már csupán két nyíltan autoriter kormányzat maradt: Haiti és Kuba (Mainwaring – Hagopian 2005, 2). Ez azt jelenti, hogy a térség legtöbb országában a különböző társadalmi szereplők többé-kevésbé szabadon szerveződhetnek és kifejezhették véleményüket, megmérethették magukat a rendszeres időközönként, előre lefektetett szabályok mentén megtartott választásokon. Ettől – bár az instrumentális feltételek teljesüléséhez közel járt – még nem teljesedett ki a politikai demokrácia, hiszen számos olyan társadalmi csoport még mindig képtelen volt arra, hogy saját érdekeit érdemben megjelenítse a döntéshozatali eljárások során.

A baloldalhoz tartozó politikusok és pártok ezért a demokrácia ki-
teljesítése, egy *részvételi fordulat* ígértével kerültek hatalomra. Ennek az

ígéretnek a beteljesítését vetítette előre a venezuelai, a bolíviai, valamint az ecuadori alkotmányozási folyamat, aminek során a népszavazások és a megválasztott alkotmányozó testületek útján a lakosság közvetlenebb módon vehetett részt a legfontosabb törvényének meghozatalában. Ez önmagában persze még nem lenne újdonság, hiszen Latin-Amerikára már az 1990-es évektől jellemző volt a hasonló alkotmányozási trend: az ebben az időszakban elfogadott új alaptörvények erős részvételi folyamat során, a korábban kirekesztett társadalmi csoportok hangsúlyos részvétele mellett kerültek elfogadásra, és kísérletet tettek az állampolgárok egyéni és kollektív jogainak kiszélesítésére is (Colón-Rios 2015, 107–109). Dante Figueroa 2011-ben készült elemzésében a baloldali kormányok alatt elfogadott alkotmányok újszerűségét ama szándékban látja, amely az államok újjraalapítását jelöli meg célként egy, a korábbihoz képest sokkal demokratikusabb társadalmon keresztül (Figueroa 2011, 8–9).

Bolíviában és Ecuadorban mindez a népszavazás intézmények kiszélesítésében és megerősödésében, a választott tisztségviselők visszahívhatóságában, illetve az őslakos közösségek számára a hagyományos jogi és politikai keretek kihasználásának lehetővé tételében volt tetten érhető. Venezuelában is hasonló elemek jelentek meg a bolívari alkotmányban, azonban Hugo Chávez, ezen túlmenve, a szocialista társadalom felé történő átmenetben különösen nagy szerepet szánt az általa megerősíteni szándékozott helyi közösségeknek. A venezuelai elnök ezzel kapcsolatos elképzeléseit kiválóan összefoglalta John Bellamy-Foster amerikai szociológus a *Monthly Review*-ban 2015-ben megjelent írásában.¹⁰

Ami e folyamatok kritikáját illeti, eltekintek azoknak a vádaknak az ismertetésétől, amelyek szerint a latin-amerikai baloldali kormányok letertek a liberális demokrácia útjáról. Ez az állítás ugyanis vitathatatlan, de nem jelenti azt, hogy a demokráciával is szembe fordultak/mentek volna. Hiszen, ahogyan a kolumbiai Mauricio García-Villegas megfogalmazta, a baloldal tulajdonképpen Rousseau tanításait részesítette előnyben a montesquieu-i tradícióval szemben (García-Villegas 2004).

Esetükben tehát egyfajta radikális demokráciafelfogásról beszélhetünk. Ami, ha elfogadjuk azt a nézetet, miszerint a demokrácia olyan döntéshozatali mechanizmus, amely bizonyos morális elvek érvényesüléséhez segíthet hozzá, akkor belátható, hogy a liberális alkotmányosságtól a radikális felé való eltérés csupán szubjektíve jelent minőségi romlást (vagy éppen javulást). Ami a valódi problémát jelenti, és ami miatt a baloldali kormányok meggyengülése mögött az egyik fontos politikai tényezőnek látom a demokrácia kérdését, az az, hogy a hatalmat megragadó baloldal több szempontból éppen saját ígéreteivel került szembe. Bár a lakosság politikai részvételének növelését hirdette, a gyakorlatban sokszor előfordult, hogy amikor a részvételi demokrácia a kormányzati érdekekkel ütközött, a hatalom akadályozni próbálta az előbbit, akár adminisztratív eszközökkel is.

Erre szolgált példát Ecuador, ahol 2014-ben 750 000, vagyis a szükségesnél 25%-kal több aláírást nyújtottak be környezetvédő csoportok az *Országos Választási Tanácshoz* (*Consejo Nacional Electoral – CNE*) arról, hogy népszavazást kezdeményeznek a természetvédelmi területeken történő olajkitermelés (az ún. *Yasuni-ITT projekt*) ügyében. Azonban a CNE, megakadályozandó a népszavazást, az aláírások több mint felét érvénytelennek nyilvánította, olyan indokokkal, hogy egyes személyek többször is aláírták az íveket, vagy az aktivisták nem a jogszabályban előírt íven gyűjtötték az aláírásokat (Wilkinson 2015). Ez is közrejátszott abban, hogy az ez évi (2017) elnökválasztás második fordulójában a jobboldal jelöltje, Guillermo Lasso, egyes körzetekben, a már említett módon, képes volt legyőzni a baloldali Lenín Morenót, mivel egyik választási ígérete éppen az őslakosokkal való konzultáció helyreállítása volt (Becker 2017b).

Venezuelában Chávez megválasztása óta fontos kérdés volt a helyi szintű hatalom erősítése/növelése. Ez az időről-időre visszatérő téma-kör a volt elnök 2012-es *Kormányt igazíts!* című beszéde kapcsán került ismét középpontba, amelyben – az Egyesült Királyságban élő magyar filozófus, Mészáros István nyomán – több elemző is a forradalom visszafordíthatatlanná tételét vélelmezte a közösségi állam létrehozásában (Bellamy-Foster 2015, 13). Azonban, miként az magában a beszédben is elhangzott, a hatalommegosztás terén kevés érdemi lépésre került sor, és ebben Chávez halála óta sem tapasztalhatunk jelentős változást. Emellett az 1999-es alkotmány elfogadása óta egy, a fenti szándékkal ellentétes trendet, párhuzamos folyamatot figyelhettünk meg, amely az elnöki hatalom koncentrációjához vezetett, s ez – egyes vélekedések szerint – az egész térség legerősebb köztársasági elnöki intézményének kialakulásához vezetett Venezuelában (Penfold-Becarra – Corrales 2007).

Ugyanakkor ama tényt, hogy a részvételi demokrácia érdekében komoly lépések történtek, a Chávez kormányzati stílusát bírálók közül is sokan elismerik. Kurt Weyland észak-amerikai politológus például azt írja, hogy valódi előrelépés tapasztalható olyan területeken, mint a helyi döntéshozatali eljárások vagy a szociális programok végrehajtása. Igaz, hozzáteszi azt is, hogy az országos politikai döntésekben ez már közel sincs így, sőt, ennek épp’ az ellenkezője tapasztalható: a kezdeményezések egyértelműen fölülről indulnak, a kormányzat pedig semmilyen ellenállás hatására sem módosít elképzeléseit (Weyland 2013, 22).

A politikai vezetés kérdése a kialakult helyzetben immár Latin-Amerika-szerte megkerülhetetlen probléma. A nyersanyagárak zuhanása nyomán előállt gazdasági nehézségek, valamint a szociális viszonyok kedvezőtlen változása miatt a baloldali kormányok szembe kell(ett) nézzenek azzal, hogy korábbi politikai irányvonaluk nem tartható, korrekcióra van szükség. Ez azonban – legalábbis eddig – nem teljesült. Chávez korábban már említett 2012-es, „Kormányt igazíts!” beszédén kívül nem is igazán tudunk

olyan példát mondani az elmúlt évekből, amely értékelhető kísérlet lett volna a politikai irányvonal módosítására, új célok kitűzésére, s ami mögé ismét tömegeket lehetett volna föl sorakoztatni. Ezzel szorosan összefügg a *karizmatikus vezető* személyiségek kérdése, különös tekintettel arra, hogy térség valamennyi országában olyan kormányzati rendszerek működnek, amelyekben az erős jogokkal fölruházott köztársasági elnökök központi szereplők, ami szükségképpen a politika élet nagyfokú perszonalizáltságát vonja maga után. És ez a baloldali kormányok számára is megkerülhetlenné teszi a személyi alkalmasság, illetve az utódlás, a hatalomátadás kérdését.

Az utódlás azonban, úgy tűnik, nem mindig jár(t) sikerrel. Elsőre ellentmondhat ennek az a tény, hogy Argentína, Brazília, Venezuela, illetőleg legutóbb Ecuador esetében is megvolt a kontinuitás: a rózsaszín dagály megindulásakor megválasztott elnökök helyére egy másik baloldali jelölt került. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogyan alakult a „második kör” elnökeinek további sorsa – és ez alól vonjuk ki a cikk írásának idején éppen csak hivatalba lépett ecuadori Lenin Moreno helyzetét –, akkor érzékelhetővé válik, hogy ezek az váltások nem igazán bizonyultak sikeresnek.

Argentínát és Braziliát – igaz eltérő okok miatt – ma már jobboldali elnökök kormányozzák. Az argentin választók a legutóbbi, 2015-ös elnökválasztáson, szoros versenyben ugyan, de konzervatív-liberális koalíció élén induló jelöltet, Mauricio Macrit juttatták az elnöki székbe. Ennek oka főként az volt, hogy a korábban kormányzó Győzelmi Front jelöltje, Daniel Scioli sem programjában, sem személyében nem bizonyult alkalmasnak a feladatra: híján volt az országot 2003 és 2015 között irányító Kirchner-házaspár vitathatatlan karizmájának. Scioli az infláció mérséklését, a költségvetés egyensúlyba hozását, a külföldi befektetőkkel és a nemzetközi intézményekkel való szoros együttműködés ígéretével kampányolt (Watts – Goñi 2015). Ezek viszont mind olyan elemek, amiket az argentin nép korábban inkább a jobboldaltól hallhatott.

2010-es leköszönésekor Luiz Inácio Lula da Silva elnök volt messze a legnépszerűbb ember egész Braziliában. Egy felmérés szerint, az emberek 90%-ának volt jó véleménye róla (Phillips 2010). Utódja, Dilma Rousseff viszont már közel sem bizonyult ennyire sikeresnek. Ezt jól mutatja, hogy míg 2010-ben még a szavazatok 56,05%-ával, addig 2014-ben már csak 51,64%-kal választották meg elnöknek. A munkáspárti (*Partido dos Trabalhadores* – PT) elnökasszonyt – kihasználva a gazdasági nehézségeket, valamint a brazil politikán végig söprő korrupciós botránysorozat miatti népszerűtlenségét – olyasmivel (a költségvetési törvény megsértésével) vádolták meg, amit összes elődje elkövetett, bármiféle felelősségre vonás nélkül. Rousseffet jobboldali ellenzéke el is tudta távolítani a hatalomból. Ugyanakkor a felmérések azt mutatják, hogy jelenleg – bár őt is megpróbálják belekeverni a korrupciós ügyekbe –, Lula da Silva számít

a jövő évben esedékes elnökválasztás legnagyobb esélyesének (Hochuli 2017). Ez azt mutatja, hogy a társadalomban most is jelentős számban vannak azok, akik támogatnának egy a baloldali kormányt, s számukra ezt a korábbi – karizmatikus – elnök sokkal hitelesebben tudja megjeleníteni, mint Dilma Rousseff.

Venezuela a legszemléletesebb példa arra, hogy a karizmatikus vezető személye mennyire fontos a térség politikai rendszereiben. Chávez 2013-as halála miatt, fél évvel a 2012. októberi, általa megnyert elnökválasztás után, a venezuelai lakosság ismét az urnákhoz járult. De míg 2012 októberében 10%-nál nagyobb különbség alakult ki a baloldal és a jobboldal elnökjelöltje között, 2013 áprilisára ez a különbség alig 1,5%-ra csökkent. Ezt nehéz mással magyarázni, mint a Chávez és utódja, Nicolás Maduro megítélése közötti különbséggel, hiszen akkor még a venezuelai helyzet – különösen a mai viszonyokhoz képest – meglehetősen nyugodt volt. Beszédesebb adat az is – amennyiben az efféle vizsgálódásoknak egyáltalán hitelt adhatunk –, amit a *Hinterlaces* által idén februárban végzett közvélemény-kutatás mutatott ki, miszerint Chávez elnök ma is igen nagy népszerűségnek örvend a lakosság körében: 89 százalékuk egyenesen az ország története legjobb elnökének tartja (*Hinterlaces* 2017).

Bolíviában az utódlás problémája 2016-ban került elő hangsúlyosan, mivel az alkotmány értelmében, Evo Morales elnök nem indulhat újra egy újabb ciklusért.¹¹ Morales, hogy mégis jelölthesse magát, a visszavonulására való korábbi ígéretével szemben, népszavazást kezdeményezett. A voksolást azonban kis különbséggel elbukta, ami azt jelenti, hogy pártja, a *Szocialista Mozgalom (Movimiento al Socialismo – MAS)* új jelöltet kell találjon a következő választásokra. A várható utódjának tartott jelenlegi alelnök, Álvaro García Linera támogatottsága azonban elmarad nemcsak Moralesétól, de még a kormányétól is, sőt, egy áprilisi felmérés szerint, elutasíthatósága szignifikánsan magasabbnak mutatkozott (*La Razon* 2017).

Ecuadorban is hasonló helyzet állt elő. Rafael Correa az alkotmány értelmében nem jelölthette magát mandátuma lejártával. A feszült belpolitikai helyzetre való tekintettel azonban ő meg sem kísérelte népszavazásra bocsátani az újra indulás kérdését, ehelyett aktívan kampányolt korábbi alelnöke, Lenín Moreno mellett. Noha Moreno jobban szerepelt az elnökválasztás első fordulójában, mint azt a közvélemény-kutatások jósolták – 35% körüli eredményt vártak tőle, ám kis híján megszerezte a végső győzelemhez szükséges 40%-ot –, mégis jelentősen elmaradt Correa korábbi eredményeitől (*Becker* 2017a).¹²

A harmadik politikai tényező, amelyet ki kell emelni: az Egyesült Államok befolyásának szerepe. Bár – mint említettem –, az USA gazdasági súlya már nem annyira meghatározó, mint korábban, Washington még mindig olyan nemzetközi szereplő, amelynek erős befolyása van a latin-amerikai országok politikai életére. Az aktív beavatkozásnak/

befolyásnak két formája létezik: a manipuláció és a kényszerítés (Egedy 2007,140–143).

A manipuláció egy másik ország belügyeibe való erőszak nélküli beavatkozást jelent. Erre példa az *Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Ügynöksége* (*United States Agency for International Development – USAID*), vagy a *Nemzeti Alap a Demokráciáért* (*National Endowment for Democracy – NED*), amelyek a demokráciafejlesztés jelszavával, nyílt anyagi és technikai támogatást nyújtottak/nyújtanak jobbközép politikai pártoknak és vezetőknek, illetve nem-kormányzati szervezeteknek. A *WikiLeaks* által nyilvánosságra hozott adatok egyértelműen beszámolnak arról, hogy Venezuela esetében az USA milyen kiterjedt módon igyekezett fokozni a Chávez-kormány elleni hangulatkeltést, valamint erősíteni az ellenzék pozícióit (Gill 2017).

A politikai befolyásszerzés és/vagy beavatkozás (intervenció) másik, kényszerítő formái: a gazdasági és politikai szankciók, illetve a nyílt (katonai) beavatkozások. Jóllehet úgy tűnt, a demokratizálódás harmadik hullámában ez a módszer a már nem alkalmazható, sokan mégis azon a véleményen vannak, hogy Venezuelában 2002-ben, Bolíviában 2008-ban, Ecuadorban pedig 2010-ben amerikai támogatással kíséreltek meg – sikertelenül – puccsot végrehajtani. Egyes feltételezések a Dilma Rousseff elleni felelősségre vonási eljárás megindításában is Washington kezét fedezik fel (Castillo 2016). Venezuelában Maduro elnök az északi „nagy testvért” hibáztatja az ország gazdasági nehézségeiért, és Washington az ellenzék támogatásával vádolja. E feltételezések, bár egyértelmű bizonyítékokat nehéz találni rájuk, aligha megalapozatlanok.

A jelenlegi politikai helyzet legfőbb tanulsága az, hogy a latin-amerikai országok politikailag továbbra is könnyen instabillá válhatnak, ami gyakran arra ösztönözi a szereplőket, hogy ne intézményes úton, hanem azon kívül keressenek megoldásokat. A baloldal számára ez leginkább az állampolgárok közvetlen politikai részvételének növelése lehet. A tömegek támogatása volt az, ami a nehéz időszakokban, Venezuelában, Bolíviában, és Ecuadorban is segítette a kormányok hatalmon maradását. Ehhez a támogatáshoz viszont olyan vezetőkre van szükség, akik képesek a társadalom többségét megnyerő politikai programot kínálni. Ma a latin-amerikai baloldal számára a fő politikai kihívás az, hogy képes-e a gazdasági nehézségek közepette olyan jövőképet fölmutatni a tömegeknek, amelyet azok képesek magukévá tenni, s amelynek aktív megvalósításába a társadalmi többséget sikerül bevonni.

Kilátások: az átmeneti visszaesés után megújulás, vagy a válság után bukás?

Jelen írás célja az volt, hogy áttekintést adjon arról, miért tűnik úgy, hogy a baloldal az ezredforduló jelentős előretörése után ma visszaszorulóban

van Latin-Amerikában. A kérdésre komplex: gazdasági, társadalmi és politikai szempontok alapján igyekeztem választ adni. Azonban hogy a régióban a baloldal átmeneti visszaeséséről vagy a bukását eredményező átfogó válságáról van-e szó, jelenleg nem tudom eldönteni. Egyelőre nem világos ugyanis, milyen stratégiával lehet túljutni azokon a válságjelenségeken, amelyek e társadalmak életének szinte minden szegmensében kimutathatók.

Ernesto Talvi a *Project Syndicate* c. weboldalon megjelent elemzésében amellett érvel, hogy ha a jelenlegi folyamatok nem változnak meg, akkor az elmúlt évtizedek trendjeiből arra lehet következtetni, hogy egy olyan jobboldali korszak jöhet, mely ötvözi a washingtoni konszenzust és az újraelosztó politikákat, s a kormányzást „intelligens megszorításokra” fogja alapozni (Talvi 2016). Ehhez érdemes megnézni, mi történt például Brazíliában, ahol a tavaly megalakult új, jobboldali többségű kormány intézkedéseivel az alapot az elnök, Michel Temer pártjának, a *Brazil Demokratikus Mozgalom Párt (Partido do Movimento Democrático Brasileiro – PMDB)* 2015-ös, neoliberális programja szolgáltatja. A program tengelyében középpontjában a költségvetési egyensúly fenntartása, az adók csökkentése, a szociális kiadásoknak a GDP növekedéséhez kötése, valamint a szabadkereskedelmi megállapodások megkötésére irányuló törekvés áll (Pahnke 2017). Ez azonban igen komoly ellenállást váltott ki a lakosságból. Idén áprilisban évtizedek óta nem látott méretű sztrájkokra került sor a munkavállalókat kedvezőtlenül érintő változtatási tervek ellen (BBC 2017).

Ugyanez mondható el az argentin vagy a venezuelai helyzetről is. A jobboldal eddig csak saját, egyszer már a társadalom által elutasított programját volt képes aktualizálni, ami ahhoz elegendő, hogy kihasználva a baloldali kormányok növekvő népszerűtlenségét, hatalomra kerülhessenek, ám ebből még nem látszanak valamely új politikai kibontakozás körvonalai, amelyek mentén tényleges jobbratolódás következhetne be. Ez a bizonytalanság ugyanakkor fenntartja azt a lehetőséget is, hogy a baloldali mozgalmak és pártok képesek lesznek magukat újraszervezni, illetve hogy épp’ ezen az oldalon jelennek majd meg új, működőképes alternatívát felmutatni képes politikai szereplők.

Felhasznált irodalom

- Artnér Annamária 2013: A perifériás fejlődés anatómiájához – Brazília, *Eszmélet*, 98. sz. (2013. nyár), 69–90.
- Azzellini; Dario 2011: Workers’ Control under Venezuela’s Bolivarian Revolution, in: Immanuel Ness and Dario Azzellini (eds.): *Ours to Master and to Own: Workers’ Councils from the Commune to the Present*, Chicago, Haymarket Books, 382–400.

- Bassa Zoltán 2009: A fejlesztő állam és a pénzügyi szektor modernizációja, in: Csáki György (szerk.): *A látható kéz – A fejlesztő állam a globalizációban*, Budapest, Napvilág kiadó, 161–199.
- BBC 2017: *Brazil hit by first general strike in two decades*, <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-39744030>
- Becker; Marc 2017a: *Has Ecuador stemmed South America's receding pink tide?*, <http://laperspectives.blogspot.hu/2017/02/exclusive-has-ecuador-stemmed-south.html>
- BECKER; Marc 2017b: *After the Ecuadorian election*, <http://laperspectives.blogspot.hu/2017/04/exclusive-after-ecuadorian-election.html>
- Bellamy-Foster; John 2015: Chávez és a kommunállam: A szocializmushoz vezető átmenet problémái Venezuelában, *Eszmélet*, 107. sz. (2015. ősz), 12–31.
- Blanchard, Jean Marie F. 2016: Introduction to the Special Issue, *Asian Perspectives*, 40 (2016), 553–577.
- Blanco; Louisa, Grier; Robin 2013: Explaining the Rise of the Left in Latin America, *Latin American Research Review*, Vol. 48. No. 1. 68–90.
- Burbach, Roger, Fuentes; Federico, Fox; Michael 2013: *Latin America's Turbulent Transitions: The Future of Twenty-First Century Socialism*, London, Zed Books
- Buxton, Julia 2009: Venezuela: the political evolution of bolivarianism. In Geraldine Lievesley & Steve Ludlam (eds.): *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*, London and New York, Zed Books, 57–74.
- Carrión Mena, Francisco 2013: *Unasur: ¿simple retórica o regionalismo efecto?* <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/quito/10286.pdf>
- Castañeda, Jorge 2006: *Latin America's Left Turn*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/south-america/2006-05-01/latin-americas-left-turn>
- Castillo, Antonio 2016: *Brazil ousting demonstrates the new coup rocking Latin America*, <https://theconversation.com/brazil-ousting-demonstrates-the-new-coup-rocking-latin-america-64871>
- CFR 2008: *U.S. –Latin American Relations – A New Direction for a New Reality*, 2008. <https://www.cfr.org/report/us-latin-america-relations>
- Colón-Rios, Joel 2015: Comment: The Rights of Nature and the Latin American Constitutionalism *New Zealand Journal of Public and International Law*, Volume 13, Issue 1., 107–113.
- Crabtree, John 2009: Bolivia: playing by new rules. In Geraldine Lievesley & Steve Ludlam (eds.): *Reclaiming Latin America: Experiments in radical social democracy*, London and New York, Zed Books, 91–108.
- Edwards, Sebastian 2009: *Left Behind: Latin America and the False Promise of Populism*, Chicago and London, The University of Chicago Press
- Egedy Gergely 2007: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*, Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Ellner, Steve 2008: *Las tensiones entre la base y la dirigencia en las filas del chavismo*, http://www.scielo.org/ve/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1315-64112008000100005
- Farje, Javier 2017: *Why is Venezuela in crisis again?* <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2017/04/venezuela-crisis-170422101639316.html>
- Farthing, Linda 2017: The Left in Power, *Jacobin*, Issue 25, Spring 2017, 79–83.
- Figeroa; Dante 2011: Current Constitutional Developments. *Latin America, International Legal Research Informer*, Summer 2011, 8–18.

- García-Villegas, Mauricio 2004: *Law as hope – Constitutions, courts and social change in Latin America*, <http://www.ces.uc.pt/direitoXXI/comunic/MauricioVillegas.pdf>
- Gill, Tim 2017: *It Didn't End With the Cold War*, <https://www.jacobinmag.com/2017/01/us-intervention-russia-elections-imperialism-latin-america/>
- Hinterlaces 2017: *76% asegura que Chávez ha sido el presidente con más liderazgo internacional*, <http://hinterlaces.com/76-asegura-que-chavez-ha-sido-el-presidente-con-mas-liderazgo-internacional/>
- Hoculi; Alex 2017: *The Ends of Lava Jato*, <https://www.jacobinmag.com/2017/04/brazil-lava-jato-corruption-dilma-rousseff-lula-temer-mani-pulite-italy>
- La Razón 2017: *Encuesta: La aprobación de Morales sube de 46% a 49%*, http://www.la-razon.com/nacional/Bolivia-encuesta-IPSOS-aporacion-Morales_0_2693730617.html
- Lehoczki Bernadett 2011: *A felemelkedés mátrixa: Brazília a Lula-érában, Közgazdaság*, 2011/1, 37-56.
- León-Manríquez, Jose, Alvarez, Luis 2014: *Mao's steps in Monroe's backyard: toward a United States-China hegemonic struggle in Latin America?*, *Revista Brasileira de Política Internacional*, Issue Special, 9–27.
- Mainwaring, Scott and Hagopian, Francis 2005: *Introduction: The Third Wave of Democratization in Latin America*. In Frances Hagopin, Scott P. Mainwaring (eds.): *The Third Wave of Democratization in Latin America: Advances and Setbacks*, Cambridge, Cambridge University Press, 1–13.
- Myers, Margaret and Gallagher, Kevin 2017: *Chinese Finance to LAC Countries in 2016*, <http://www.thedialogue.org/wp-content/uploads/2017/02/Chinese-Finance-to-LAC-in-2016-Web-and-email-res.pdf>
- OPEC 2016: *Annual Statistical Bulletin: Venezuela facts and figures*: http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/171.htm
- Pahnke, Anthony 2007: *The Brazilian Crisis: Corruption, Neoliberalism, and the Primary Sector*, <https://monthlyreview.org/2017/02/01/the-brazilian-crisis/>
- Penfold-Becarra, Michael, Corrales, Javier 2007: *Venezuela: Crowding out the opposition*, *Journal of Democracy*, Volume 18, No. 2. April 2017, 99–113.
- Pereira; José 2017: *Un primer balance de las elecciones en Ecuador*, <http://www.luchadeclasses.org/internacional/america-latina/otros/2598-balance-elecciones-ecuador.html>
- Petras; James 2008: *Latin America – Four Competing Blocs of Power*, <http://petras.lahaine.org/articulo.php?p=1700&more=1&c=1>
- Phillips, Tom 2010: *Lula era comes to an end in Brazil*, <https://www.theguardian.com/world/2010/dec/31/brazil-lula-era-ends>
- Racs Marianna Katalin 2010: *A regionális integrációk sajátosságai Latin-Amerikában, Eszmélet*, 86. sz. (2010. nyár), 111–122.
- Sader, Emir 2016: *Las crisis de la izquierda latinoamericana*, <http://www.alainet.org/es/articulo/175562>
- Sankey, Kyla 2016: *What Happened to the Pink Tide?*, <https://www.jacobinmag.com/2016/07/pink-tide-latin-america-chavez-morales-capitalism-socialism/>
- Skoufias, Emmanuel, Nakamujra, Shohei Gukovas, Renata Mayer 2017: *Safeguarding against a reversal in social gains during the economic crisis Brazil*. Washington DC, World Bank Group,

- <http://documents.worldbank.org/curated/en/567101487328295113/Safeguarding-against-a-reversal-in-social-gains-during-the-economic-crisis-in-Brazil>
- Soltész Béla 2011: Latin-Amerika: Integrációk túlkínálata, *Fordulat*, 124–143.
- The World Bank Country Report 2017*
- Talvi, Ernesto 2016: *Understanding Latin America's New Political Paradigm*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/latin-america-political-economic-history-by-ernesto-talvi-2016-10?barrier=accessreg>
- Tussie, Diana 2009: Economic Governance after Neoliberalism. In Jean Grugel and Pia Riggirozzi (eds.): *Governance After Neoliberalism in Latin America*. New York, Palgrave Macmillan, 67–88.
- Van Cott, Donna Lee 2002: Constitutional Reform in the Andes: Redefining Indigenous-State Relations. In Rachel Sieder (ed.): *Multiculturalism in Latin America – Indigenous Rights, Diversity and Democracy*, New York, Palgrave Macmillan.
- Van Shaick, Alex 2006: *Argentina: Government Pays Back IMF Debt*, <https://nacla.org/article/argentina-government-pays-back-imf-debt>
- Wallerstein, Immanuel 2015: *The Latin American Left Moves Rightward*, <http://iwallerstein.com/the-latin-american-left-moves-rightward/>
- Watts, Jonathan, Goñi, Uki 2015: *Argentina's presidential election headed for second round after no clear winner*, <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/26/argentinas-presidential-election-headed-for-second-round-after-no-clear-winner>
- Werner, Alejandro 2017: *Navegando las contracorrientes en la economía mundial: Perspectivas más recientes para América Latina y el Caribe*, <https://blog-dialogoafondo.imf.org/?p=7033>
- Weyland, Kurt 2013: The Threat From Populist Left, *Journal of Democracy*, Volume 24, 18–32.
- Wilkinson, Daniel 2015: *Ecuador's Authoritarian Drift*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/ecuador/2015-08-27/ecuadors-authoritarian-drift>
- Youkee, Mat 2017: *The Controversy That Could Swing Ecuador's Election*, <http://amazonwatch.org/news/2017/0329-the-controversy-that-could-swing-ecuadors-election>
- Zelei Dávid 2015: Latin-Amerika versus Kelet-Európa, *Eszmélet* 105. sz. (2015. tavasz), 168–170.

Jegyzetek

- ¹ A bal- és jobboldal fogalma számos tekintetben eltér Latin-Amerikában attól, amit a közvélemény ért rajta Európában. Ennek megértéséhez szolgált példát a nacionalizmus vagy a vallás szerepének kérdése. Előbbi latin-amerikai kontextusban könnyen összehágható az antiimperialista internacionalizmussal, míg ez számunkra elképzelhetetlennek tűnik. Ami a vallást illeti, a térség történetében a katolicizmus szociális tanítási nyomán szerveződött meg számos baloldali mozgalom. (Lásd erről pl. a Latin-Amerika és Kelet-Európa közötti párhuzamokra vonatkozó körkérdésre Szilágyi Ágnes Judit és Zelei Dávid által adott válaszokat, az *Eszmélet* 105. (2015. tavasz) számában.

- ² Gondoljunk csak a jobboldali vezetésű álló Guatemala vagy Honduras esetére, ahol a korrupció gyanújába keveredett kormányzatokkal szemben jelentős tömegek vonultak az utcára s a megmozdulások nyomán egyes szerzők már valamiféle „közép-amerikai tavaszt” vizionáltak.
- ³ A szocializmus kifejezésen itt hangsúlyosan nem a XX. századi, kelet-közép-európai államszocialista kísérlet felélesztését, hanem egy, a helyi viszonyok mentén kigondolt, XXI. századi szocializmust kell érteni.
- ⁴ Ahogyan azt Julia Buxton megjegyezte: Hugo Chávez elnöksége több szakaszra osztható az általa vezetett kormányzat gazdaságpolitikája alapján. Első szakasza (amely 1998-as megválasztásától az ellene elkövetett 2002-es puccskísérletig tartott) nagyban hasonlított a harmadik utas brit miniszterelnök, Tony Blair elképzeléseihez, miszerint az állam szerepvállalására ott van szükség, ahol a piac kudarcot vallott. Az egyetlen kivételt ez alól a PDVSA állami tulajdonba helyezése jelentette. A kormány e téren később, a politikai realitások nyomán kezdett radikalizálódni. (Buxton 2009, 61–62.)
- ⁵ A *Council on Foreign Relations* a világ egyik legbefolyásosabb és legelismertebb külpolitikai agytrösztje, további információk a szervezetről Igor Breitner alábbi írásában: <http://www.meltanyosság.hu/files/meltany/imce/at-cfr-090512.pdf>
- ⁶ Az elutasítás okai mögött eltérő érvek húzódtak meg. Venezuela az Egyesült Államok-ellenesség, Argentína és Brazília az újdevelopmentalista gazdaságpolitika, Paraguay és Uruguay pedig a Mercosur egységének fenntartása érdekében alakította ki véleményét (Russel 2007, 46)
- ⁷ Erre kiváló példa a TIPNIS (*Territorio Indígena y Parque Nacional Isiboro Secure*) esete, amely a Morales politikájával szembeni ellenállás egyik központjává vált.
- ⁸ A mozgalom elnevezése: *Alianza PAIS - Patria Altiva i Soberana*, Szövetség a Büszke és Független Hazáért.
- ⁹ Figyelemre méltónak tartom Emir Sader felvetését, aki az újbaloldal válságának egyik lehetséges okaként jelölte meg azt, hogy kormányaik nem voltak képesek megtörni a velük folyamatosan ellenséges, jobboldali körök befolyása alatt álló magánmédia befolyását, amelyek, mint az emberek tájékozódásának elsődleges forrásai, folyamatos támadásnak tették ki a baloldali kormányokat (Sader 2016).
- ¹⁰ Az írás magyar nyelven az *Eszmélet* 107. (2015. őszi) számában is olvasható.
- ¹¹ E probléma már az előző választások során is előkerült, ugyanis a 2009-es bolíviai alkotmány értelmében a köztársasági elnök egy alkalommal választható újra, viszont a 2013-as választásokon Morales már harmadjára indult el a pozícióért. Ez úgy volt lehetséges, hogy a Legfelsőbb Bíróság 2013-as döntésében megállapította, hogy az új alkotmány hatályba lépése előtt megkezdett ciklusát nem kell beszámítani, mivel az alkotmány elfogadását követően előrehozott választásokra került sor.
- ¹² Az ecuadori választási szabályok értelmében, az egyik jelölt első fordulás győzelméhez arra van szükség, hogy az adott jelölt megszerezze a leadott és érvényes szavazatok 40 %-át, miközben legalább 10 %-kal megelőzi a hozzá legközelebbi eredményt elérő jelöltet.